

Ірина Петренко, Владислав Босчко

БИТВА КНЯЗЯ ВІТОВТА НА РІЧЦІ ВОРСКЛА 1399 р. У ДОСЛІДЖЕННЯХ ІСТОРИКИНИ ВІРИ ЖУК (1928–2008)

DOI: 10.58407/litopis.230602

© І. Петренко, В. Босчко, 2023. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2994-3833>, <https://orcid.org/0000-0002-2359-1558>

Метою цієї студії є з'ясувати внесок відомої вченої-історикині Віри Жук (1928–2008) у дослідження теми битви князя Вітовта на Ворсклі 1399 р., показати її роль у науковому вивченні проблем локалізації, етапів та ходу битви, наслідків та аналізі місцевих топонімів, пов'язаних із битвою. *Методологічну основу* дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності, системності, антропологізації та міждисциплінарності. *Методи*: проблемно-хронологічний, історико-системний та аналітичний. *Новизна дослідження*. Доведено, що Віра Жук поглибила вже наявні відомості про битву на Ворсклі 1399 р. Зокрема, вчена, залучивши різні типи джерел (усні, писемні, археологічні, топографічні), висловила обґрунтовані припущення щодо локалізації битви, розміщення армій противників, виокремила етапи битви. Віра Жук проаналізувала ряд місцевих топонімів і пов'язала їх походження із битвою на Ворсклі 1399 р.

Висновки. Вірою Жук підготовлено понад 10 студій, присвячених битві на Ворсклі 1399 р. Вчена виокремила кілька етапів битви: перший – біля урочища Побиванка, генеральний бій – у районі сіл Мала Рублівка, Дем'янівка, Лихачівка, Деревки, завершальний (остаточний розгром армії князя Вітовта) – біля Більської фортеці і с. Більськ, описала місце і хід генеральної битви та наслідки поразки князя Вітовта. Вчена обґрунтовано довела, що свідчення про цю битву на Полтавщині зберігають місцеві топоніми (назви полтавських сіл Тахтаулове, Лихачівка та ін., урочище Побиванка, річка Мерла, кургани Вітовтова Могила, Розрита Могила, Скоробір, Войнівські Могили та ін.).

Ключові слова: Віра Жук, битва на Ворсклі 1399 р., князь Вітовт, хан Тохтамиш, хан Темир-Кутлуй, темник Єдигей, топоніми східного походження.

Віра Никанорівна Жук (1928–2008) – відома полтавська вчена-історикиня, архівістка, педагогиня, громадська діячка – зробила помітний внесок у розвиток наукових історичних досліджень. Вчена залишила глибокий слід в історії України, зокрема Полтавщини. Віра Жук зробила гідний і вартий глибокої пошани внесок у вітчизняну та всесвітню історичну науку, створивши унікальні за змістом концепції історичного розвитку України, здійснивши ряд наукових припущень, які допомагають сучасним поколінням розібратися у своїй історії.

Окрім того, Віра Жук зробила вагомий внесок у розвиток сучасної історичної регіоналістики. Науковиця є одним із фундаторів її на Полтавщині. Дослідниця написала чималу кількість праць, які висвітлюють різні аспекти історичного минулого краю. Для її наукових розвідок характерні ретельність, скрупульозність, ґрунтовне опрацювання фактажу. Дослідниця залучала свідчення очевидців, глибоко опрацьовувала різні види джерел та аналізувала історіографію теми, що надає її працям особливої наукової ваги.

12 серпня 2024 р. виповниться 625 років від дня битви на Ворсклі 1399 р. Її також називають «битвою народів», оскільки проти золотоординських ханів Темир-Кутлука та Єдигея на стороні Вітовта в ній виступили литовці, русичі, поляки, німці, татари Тохтамиша. Але, на жаль, у більшості історичних видань та підручників, особливо радянської доби, ця битва, яка мала доленосне значення для багатьох європейських народів, згадувалася лише кількома рядками.

Питання внеску в дослідження битви на Ворсклі 1399 р. Вірою Жук залишається малодослідженим. Побіжно про це згадували деякі дослідники, проте систематизованої наукової розвідки досі не підготовлено. Історикиня Ірина Петренко у 2017 р. опублікувала монографію «Історик Віра Жук (1928–2008): життя, віддане науці»¹, в якій стисло проаналізувала внесок ученої в дослідження битви на Ворсклі 1399 р. Зокрема, вона зазначила, що В. Жук підготувала перше систематизоване красензавче видання, присвячене зазначеній події, яке призначалося для науковців, учителів, студентів і учнів.

¹ Петренко І. Історик Віра Жук (1928–2008): життя, віддане науці. Київ: МІЛЕНІУМ, 2017. С. 184.

Роль історикіні В. Жук в осмисленні битви на Ворсклі 1399 р. згадував дослідник-краєзнавець Олег Кошлатий², який критично поставився до наукових припущень В. Жук про локалізацію битви, натомість власної версії цієї події не запропонував; Ганна Грибан і Володимир Халимон³ наголосили на великому внеску В. Жук у дослідження цієї теми; дослідження Валентина Посухова⁴ стали суголосними зі студіями В. Жук.

У 2019 р. опубліковано історичну розвідку Віталія Григор'єва та Віталія Закладного «Битва на Ворсклі 1399 р.»⁵. Брошура написана чотирма мовами – українською, англійською, литовською і російською. У ній автори намагалися систематизувати й узагальнити наявний матеріал, але, на жаль, лише одну розвідку Жук В. там згадано побіжно. Дослідники не провели ретельного аналізу праць ученої, не залучили їх до своїх наукових осмислень.

Мета цієї студії – проаналізувати внесок вченої-історикіні В. Жук у дослідження теми битви на Ворсклі 1399 р., показати її роль у науковому вивченні питань про локалізацію, етапи та хід битви, її наслідки та виявленні місцевих топонімів, пов'язаних із битвою.

Інтерес у В. Жук до битви на Ворсклі 1399 р. розпочався із аналізу топонімів Полтавщини. Вчена з'ясувала, що серед слов'янських назв населених пунктів області зустрічається багато тюркських, іранських на інших назв⁶. Зокрема, назва таких сіл, як Калашники, Кардашівка, Кашубівка, Келеберда, Коломак, Тахтаулово, Труханівка, Черкасівка, Санжари та багато ін. У степах, полях, біля річок збереглася велика кількість назв урочищ, курганів, могил, топоніми яких красномовно свідчать про багато історичних подій, які тут відбувалися. З'ясуванню походження цих назв присвячено низку наукових розвідок ученої. Із цією метою В. Жук глибоко досліджувала джерела різних типів – усні (проводила краєзнавчі експедиції, записувала свідчення старожилів, збирала етнографічний матеріал), писемні (ретельне опрацювання літописів), аналізувала артефакти археологічних розкопок. Лише комплексний аналіз джерел різного походження, їх верифікація, дала змогу зробити виважені й науково обґрунтовані висновки.

Однією із тем зацікавлень В. Жук стало дослідження історії перебування українських земель, зокрема Полтавщини, у складі Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ). Зокрема, вчена ґрунтовно проаналізувала політичну, економічну, господарську, військову, культурну діяльність литовських князів⁷. Є в історії особи, роль яких продовжуємо осмислювати й нині, відкриваючи в їхній діяльності нові грані, що несподівано виявляються дуже актуальними для України, особливо, якщо взяти до уваги нелегкий процес євроінтеграції України. Таким був князь Вітовт – некоронований король держави ВКЛ, яке по суті було поєднанням Литви та Русі, що називають своєрідним середньовічним аналогом об'єднаної Європи. Постає великого литовського князя литовського, руського і жемайтійського Вітовта (1350–1430) перебувала у сфері зацікавлень В. Жук.

Із правлінням у ВКЛ Вітовта пов'язаний новий, особливий період в історії українсько-державотворення. Саме за цього литовського князя українські землі остаточно позбулися монгольського панування і опинилися у складі Литовської держави. Але, на відміну від монголів, місцеве населення не сприймало литовців як загарбників. На це були вагомі причини, головною з яких став принцип, що застосовували литовці до нових територій: «старого не руйнувати, нового не запроваджувати». У підсумку на теренах України-Руси були збережені статті Руської Правди, мовою офіційних паперів ставала давньоруська, а литовці поступово наворачалися в християнство східного обряду. Продовжували існувати князівства: Чернігівське, Київське, Волинське та ін. Великий князь Вітовт сприяв розвитку торгівлі, ремесел, запроваджував у містах, зокрема й на теренах Русі, магдебурзьке право.

Особливу сторінку в наукових пошуках В. Жук становило дослідження Битви на річці Ворсклі 1399 р. Цією темою вчена зацікавилася наприкінці 1980-х рр. і не залишала її до кінця життя. Наслідком її наукових пошуків стали публікації в збірнику статей⁸, полтав-

² Кошлатий О. «Забута» битва на Ворсклі. Полтава: АСМІ, 2019. 27 с.

³ Грибан Г., Халимон В. Битва литовського князя Вітовта з татарами 1399 р. *Гортаючи сторінки історії Полтавщини*. Полтава: Дивосвіт, 2016. С. 118–120.

⁴ Посухов В. На Січі біля Вітовтової могили. *Полтавський вісник*. 2019. № 2. 10 січня. С. 9; Його ж. Де гриміла січа люта. *Історичний календар '99*. Київ: б. в., 1998. Вип. 5. С. 236–237; Його ж. Битва 1399 р.: підказує народна пам'ять. *Археологічний літопис Лівобережної України*. 2002. № 2. С. 178–179; *Археологічний літопис Лівобережної України*. 2003. № 1. С. 178–179.

⁵ Григор'єв В., Закладний В. Битва на Ворсклі 1399 р. Полтава: ТОВ «АСМФ», 2019. 100 с.

⁶ Жук В. Когда же произошла битва Витовта? *Дорогами тысячелетий*. Москва: Молодая гвардия, 1989. Кн. 3. С. 166.

⁷ Жук В. Из сивої давнини. *Нариси з історії України та Полтавщини. VII ст. до н. е. – XIV ст. н. е.* Вид. 3-ге. Полтава: АСМІ, 2005. 384 с.

⁸ Жук В. Когда же произошла битва Витовта? С. 166–178.

ській періодичній пресі⁹, розділи в краєзнавчих виданнях¹⁰, наукових часописах¹¹, методичних посібниках¹² та розділи в її монографіях¹³.

Про битву Вітовта на Ворсклі 1399 р. у дореволюційних і радянських виданнях говорилося лаконічно. Давньоруські літописи по-своєму трактували причини битви, характеризували її учасників, аналізували наслідки. В. Жук ґрунтовно проаналізувала джерела, зокрема Московський літописний звід та Патріарший, або Никонівський літопис. Вчена глибоко вивчила історіографію проблеми, зокрема дореволюційну, радянську, зарубіжну і сучасну. Це дало можливість співставити різні думки, оцінки та зробити аналітичні міркування й висновки.

У XIV ст. територія сучасної Полтавщини була прикордонною. Кордон між Золотою Ордою і ВКЛ проходив по річці Ворскла, а на півдні – по Дніпру. За часів ВКЛ і правління князя Вітовта відновлено будівництво прикордонних укріплень – Куземинського, Більського, Опішнянського, Великобудищанського, Старосанжарського та в самій Полтаві. Найбільшою фортецею у Поворсклі була Більська, споруджена князями Бельськими. За князя Вітовта, з кінця XIV ст., ішла вільна колонізація Лівобережжя по Дніпру до порогів, а також по річках Орелі, Самарі, Ворсклі.

У політиці щодо Золотої Орди князь Вітовт протистояв агресивним діям Великого князівства Московського щодо земель України-Руси. Зокрема, домагаючись розширення кордонів ВКЛ на схід і південний схід, Вітовт захопив і приєднав до Литви Смоленськ. Проводив планомірний наступ на князівства, розташовані у верхів'ях річок Ока і Дон, більшість яких визнала сюзеренітет ВКЛ у 20-х рр. XV ст.

Із князем Вітовтом пов'язані новації у військовому мистецтві. Ідеться про перше польове застосування артилерії на території сучасної України. Це відбулося в битві під Ворсколю у 1399 р.

Князь не полишив своїх спроб закріпитися на сході й півдні. Поступово він спромігся завдати низку поразок ординцям і наприкінці свого життя остаточно закріпив південний та східний кордон ВКЛ на Чорноморському узбережжі, у Приазов'ї та свій вплив у ханствах на захід від Волги. Крім того, він доклав великих зусиль для підвищення обороноздатності кордонів своєї держави: розбудував на півдні українських земель цілу систему опорних укріплень, заклав фортеці, зокрема у Брацлаві та Черкасах, а також морський порт на місці сучасної Одеси. Водночас українські підрозділи за правління Вітовта спочатку допомогли литовцям зупинити агресію Тевтонського ордена та взяли участь у славнозвісній Грюнвальдській битві 1410 р.

Нині в Україні працює Південна середньовічна археологічна експедиція, дослідження якої підтверджують ці історичні факти й водночас спростовують міфи про тамтешню цивілізаційну місію Російської імперії за часів Катерини II та про «споконвічно російські» території на півдні України. Археологи знайшли нову фортецю на землях Херсонщини і стверджують однозначно: це – пам'ятка доби ВКЛ, саме часів князя Вітовта. Йому вдалося розширити володіння від Балтійського до Чорного моря та побудувати в середньовіччі, якщо хочете, прототип Європейського Союзу, частиною якого були й українські землі¹⁴.

У 1391, 1394–1395 рр. середньоазійський полководець і правитель Тимур (Тамерлан) завдав ударів Тохтамишу, розгромив Золоту Орду, пограбував її столицю Сарай. Цим скористалися противники Тохтамиша – хан Золотої Орди Темир-Кутлуй та емір Єдигей, які завдали удару війську правителя Золотої Орди, і той змушений був тікати до свого союзника у ВКЛ. Скориставшись династичною кризою і ослабленням Золотоординської держави, князь Вітовт змінив позиції ВКЛ у південних українських землях і Криму. Із цією метою у 1397–1398 рр. у союзі з колишнім ханом Тохтамишем здійснив успішні походи на Нижній Дон, Приазов'я, у Крим та на Чорноморське узбережжя. Біля гирла Дніпра і Південного Бугу збудував низку фортець.

⁹ Жук В. Велика битва на Ворсклі. *Народна трибуна* (смт Котельва, Полтавська обл.). 1989. 23 груд. С. 3; 28 груд. С. 3; 1990. 4 січ. С. 3; 11 січ. С. 3; 13 січ. С. 3.

¹⁰ Жук В. Де відбулася битва Вітовта 1399 р.? *Наш рідний край* / Полтавська міська організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. 2-е вид., перероб. і доп. Полтава: Астрея, 1992. Вип. 1: Сторінки з історії Полтавщини в запитаннях і відповідях. С. 12–16; Її ж. Від сивої давнини до визвольної війни 1648–1654 рр. *Полтава. Історичний нарис*. Полтава: Полтавський літератор, 1999. С. 17–44; Її ж. Полтавщина в 1239–1569 рр. *Полтавщина. Історичний нарис*. Полтава: Дивосвіт, 2005. С. 49–59.

¹¹ Жук В. Битва Вітовта на Ворсклі 1399 р. *Історія України*. 2000. № 1. С. 6–9; Її ж. У складі великого Князівства Литовського. *Постметодика*. 2003. № 5/6. С. 63–75.

¹² Жук В. Велика битва на Ворсклі (До 600-річчя битви Вітовта із золотоординцями на Ворсклі 12 серпня 1399 р.). Полтава: ПОІПОПІ, 1999. 38 с.

¹³ Жук В. Із сивої давнини. *Нариси з історії України та Полтавщини. VII ст. до н. е. – XIV ст. н. е.* Вид. 2-е. Полтава–Кобеляки: Вид-во «Кобеляки», 2003. С. 361–393; Її ж. Із сивої давнини. ... Вид. 3-тє. С. 337–369.

¹⁴ Ткачук Р. Який князь вперше вдався до польового застосування артилерії на території сучасної України. *АРМІЯ INFORM*. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/12/04/yakyj-knyaz-vpershe-vdavsya-do-polovogo-zastosuvannya-artylერიji-na-terytoriyi-suchasnoyi-ukrayiny/>.

Навесні 1399 р. Темир-Кутлуй звернувся до Вітовта видати йому Тохтамиша, а коли той відмовив, почав готуватися до походу проти ВКЛ. Тохтамиш, у свою чергу, звернувся за допомогою до Польщі і Тевтонського ордену. Вітовт зібрав під своїм прапором литовців, русичів, німців, воїнів усіх підвладних йому руських земель.

На початку серпня 1399 р. противники зі своїми величезними арміями підійшли до р. Ворскли. Литовсько-руські війська закріпилися у фортецях Поворскля – у Великих Будищах, Опішні, Більській фортеці, поблизу неї в Куземині. Тохтамиш зі своїм військом отаборився неподалік Полтави, поблизу теперішнього с. Тахтаулово Полтавського району, та в районі сучасного урочища Побиванка, назва якого збереглася до наших часів (тепер це с. Тернівщина Полтавського району).

У битві на Ворсклі поліг увесь цвіт литовсько-руського війська. Одні літописці називають понад 20 загиблих князів, нащадків великих князів литовських, інші – 50¹⁵.

Де ж відбулася битва на Ворсклі? Різні історики висловлювали різні припущення. Деякі дослідники вважали, що ця битва відбулася на тому місці, де пізніше була Полтавська битва 27 червня 1709 р. (шведський історик XVIII ст. Густав Адлерфельд, який спирався на праці польського історика XVI ст. Мартіна Кромера, написані на основі архівних документів відомого історика Польщі Яна Длугоша, який, у свою чергу, послуговувався документами різного іноземного походження). За свідченнями Віри Жук, полтавський історик Іван Павловський писав, що в урочищі Побиванка розташовані кургани, які там були ще задовго до Полтавської битви 1709 р.¹⁶ Історик та археолог Лев Падалка стверджував, що битва відбулася на території Кобелячини або в околиці м. Кобеляк на Полтавщині¹⁷.

В. Жук, глибоко проаналізувавши різні джерела, зробила власні висновки. На думку вченої, не генеральна битва відбулася неподалік від Полтави, в урочищі Побиванка¹⁸. Саме там стояв своїм аулом союзник Вітовта хан Тохтамиш, де й завдали удару його противники-золотоординці (звідки й походить назва Побиванка). Переправилися ж вони відомою переправою через Ворсклу, якою здавна користувалися русичі та половці, і яку в 1709 р. використала російська армія Петра I під час Полтавської битви¹⁹. Тохтамиш із залишками свого війська втік з поля бою, чим дуже підвів князя Вітовта. Темир-Кутлуй правим (литовським) берегом ринув на тили Вітовта, ударив з боку Опішнянської та Більської фортець. Виведені потім основні сили билися на лівому березі з частиною золотоординських військ на чолі з Єдигеєм. І коли здавалося, що Вітовт потіснив противника, по ньому з тилу вдарила частина армії Темир-Кутлуя.

Про перебування Тохтамиша під Полтавою свідчать топоніми. Зокрема, с. Тахтаулово («аул Тохтамиша») та урочище Тахтаулова Рудка біля с. Івонченці та с. Сем'янівка.

Де ж відбулася генеральна битва між військами Вітовта і його союзниками та Темир-Кутлуєм із союзниками? Давньоруські літописці її називали «сьча», тобто «січа», «січ».

В. Жук висловила власні припущення. Відомо, що армія Вітовта йшла з Києва. Переправлялася через Сулу і Хорол і підійшла до Ворскли. Літописці стверджують, що битва відбувалася на лівому березі Ворскли, на «татарській стороні», бо на правому березі були литовські фортеці, прикордонні рови та вали. І це підтверджує величезна кількість курганів-могил у районі смт Опішня, с. Міські Млини (на поч. 1980-х рр. там був 21 курган), на південний захід від селища (7 курганів), поруч із дорогою Полтава–Опішня (8 курганів²⁰). Праворуч від дороги Лихачівка–Деревки, біля Ворскли, було десятки могил. В. Жук стверджувала: вже сама назва с. Лихачівка відбила наслідки страшної битви, яка тут відбувалася²¹.

На лівому березі від Ворскли біля с. Лихачівка знаходиться Вітовтова Могила («Вітова Могила»), яка засвідчує, що там поховано воїнів армії Вітовта. Висота її 4,5–5 м. Це підтверджують й інші дослідники, зокрема церковний історик Василь Курдиновський²². На його думку, назва цього кургану перекоує, що там поховано воїнів армії Вітовта, бо, за традицією, у давнину могили, поля битв називали від імені розгромлених армій²³. За свідченням старожилів, до Другої світової війни Вітовтова Могила була ще вищою. У повоєнні роки біля неї насадили сосновий ліс.

¹⁵ Жук В. У складі великого Князівства Литовського... С. 68.

¹⁶ Жук В. Когда же произошла битва Витовта? С. 174.

¹⁷ Падалка Л.В. Прошлое Полтавской территории и ее заселение: Исследование и материалы с картами. Полтава, 1914. С. 41.

¹⁸ Петренко І. Історик Віра Жук... С. 184.

¹⁹ Жук В. Побиванка. *Добротисл.* 1993. № 1. С. 84–85.

²⁰ Жук В. Велика битва на Ворсклі... С. 17.

²¹ Жук В. У складі великого Князівства Литовського... С. 68.

²² Курдиновский В. Местечко Опішня Зеньковського уезда Полтавської губернії (Археологический этюд). *Полтавские епархиальные ведомости.* Часть неофициальная. 1901. № 3. С. 124.

²³ Жук В. Велика битва на Ворсклі... С. 16.

Про поховання великої кількості воїнів у цій місцевості ще донедавна свідчила величезна кількість курганів, передусім могила Скоробір, у районі Більського городища, та інші поблизу с. Більськ Полтавського району, де кровопролиття тривало і після генеральної битви.

Крім того, про цю велику битву на Ворсклі 1399 р. нагадує велика кількість могил на території колишнього Котелевського (нині – Полтавського) району Полтавської області, неподалік притоки Ворскли – річка з літописною назвою Мерл, а тепер Мерла (Мерло, Мерля) в районі теперішніх сіл Деревки, Дем'янівка, Лихачівка, Велика і Мала Рублівка, а також у районі смт Опішні та с. Міські Млини²⁴. Сама назва річки Мерла свідчить, що на її берегах померло багато людей. Рівнина навпроти Вітовтової Могили, на березі р. Мерли, називається «Січ». Як відомо, літописці стверджували, що на берегах річки Ворскли відбувалася велика «січа»²⁵.

Усі ці красномовні факти свідчать, що колись на пустому полі за Ворсколю, на берегах річки Мерли, на території, яка наприкінці XIV ст. вважалася «татарською», належала до володінь Золотої Орди, і відбулася велика битва Вітовта із золотоординцями, відома літописна «съча».

Дані про цю битву підтверджуються археологічними розкопками. Відомий український археолог І. Зарецький на злами XIX–XX ст. біля с. Лихачівка провів археологічні розкопки. Ним було знайдено залізний спис, великий залізний ніж, стріли, наконечниками стріл і різні прикраси. Але деякі вчені вважали, що це відносилось до скіфських часів. Однак така зброя та прикраси могли бути і в литовсько-руський період, і в татарській знагі, яка належала до владних родів²⁶.

Біля с. Велика Рублівка Полтавського району знаходяться два кургани – Розрита Могила і Довга Могила. Розриту Могили розорили селітрозаводчики з Правобережної України у XVIII ст., а згодом і шведська армія напередодні Полтавської битви 1709 р. влаштувала там своє укріплення.

В. Жук висловила припущення, що с. Велика Рублівка отримала свою назву від слова «рубати», бо першопоселенці чули від старожилів оповіді про страшну битву, яка там відбулася²⁷.

На поч. XIX ст. місцеві мешканці витягли з р. Мерли дві гармати, одна з них була довжиною до 4 м і мала товсті стінки ствола. Там ще була й третя, але вона залишилася лежати на дні річки. Одна з тих гармат ще довго стояла біля церкви с. Велика Рублівка, і з неї салютували на свята.

Неподалік Вітовтової Могили, на приворсклянській височині за Опішнею, тягнеться низка пагорбів, які називають у народі Геєві Могили. Напевне, там було поховано воїнів Єдигея, які загинули в битві, а місцеве населення від «усічення» імени назвало їх Геєви-ми²⁸.

Таке припущення В. Жук спирається на ряд інших фактів і досліджень. Російський історик XIX ст. Соловйов С. також писав, що битва відбулася на берегах Ворскли, у чистому полі, на «татарській стороні». На карті відомого французького інженера Гійома-Левасера де Боплана на правому березі Мерла показано ліси, а на лівому – територія під назвою «Голе Поле». Оскільки ліси тоді не вирубували, то можна припустити, що армія Вітовта перед битвою зосереджувалася на правому березі Мерли, а Єдигей перебував десь на південний схід сучасного с. Велика Рублівка.

Отже, В. Жук дійшла до цілком логічного висновку, що генеральна битва 1399 р. відбулася на «Голому Полі», на лівому березі Мерли, лівої притоки Ворскли. Темир-Кутлуг вдарив по литовських військах з тилу. Напевне, спершу по тих резервах Вітовта, які залишилися на правому березі Мерли. Таким чином поле битви розширилося. Територію генеральної баталії можна окреслити теперішніми селами Мала Рублівка, Дем'янівка, Лихачівка, Деревки. Кілька годин тривала битва на лівому березі Ворскли. Із поля бою розгромлена армія Вітовта відступала на захист до своїх фортець на правому березі Ворскли. Передусім до великої Більської фортеці. І там тривала битва до ночі.

Ще донедавна була величезна кількість курганів у районі Більського городища та нишнього с. Більськ. В урочищах Скоробір, Осняги, Саранчове Поле були численні залишки могил до поч. XX ст. Жук В. припустила, що первісна назва урочища була Скоробний Бір, а згодом трансформувалася в Скоробір. Друга група могил біля хутора Войнівки називається «Войнівські Могили». Третя група курганів – «Голубівські Могили» біля хутора

²⁴ Жук В. Из сивой давнины... Вид. 3-е. С. 350.

²⁵ Жук В. Велика битва на Ворсклі... С. 17.

²⁶ Россия. Полное географическое описание нашего Отечества / Под ред. В.П. Семенова. Санкт-Петербург, 1903. Т. VII: Малороссия. С. 293.

²⁷ Жук В. Велика битва на Ворсклі... С. 17.

²⁸ Жук В. Велика битва на Ворсклі. *Приватна справа*. Полтава, 1999. 5 серпня. С. 2; 12 серпня. С. 2.

Голубова або Голуба. Стріли, кольчуги, наконечники стріл, які знаходили на околиці с. Більськ і Більському городищі дали привід історика Л. Падалці вважати, що саме тут Темир-Кулук остаточно розбив армію Вітовта, добивав уже тих, хто захищав фортецю, бився з ворогом на її мурах²⁹. Цей факт і підтверджено в працях історика і статиста Опанаса Шафонського³⁰. Однак через діяльність селітрозаводчиків ці землі були розорені, а вали та могили розриті. Пізніше на цих землях рили окопи козаки, шведські та російські війська, а потім розорювалися і знищувалися кургани у ХХ ст., то можемо лише собі уявити, скільки загинуло унікальних пам'яток – свідків тих подій.

Вітовт із залишками своєї армії відступив у напрямку Києва, а переможці, переслідуючи їх, завдавали нових ударів аж до Києва і нищили все на своєму шляху.

Велика битва Вітовта 1399 р. на землях сучасної Полтавщини, в якій загинули тисячі воїнів, хоча й була страшною поразкою Великого князівства Литовського, але не зломала його. Золотоординці зруйнували, сплюндрували значну частину населених пунктів Полтавщини. Однак уже скоро після битви край відродився. На руїнах зведено нові міста та фортеці.

У 2016 р. міжнародною археологічною експедицією Інституту керамології НАН України у с. Глинському було знайдено поховання п'ятох вершників³¹. Припускають, що вони могли брати участь у битві 1399 р. на стороні Вітовта. Достовірну інформацію можна отримати після висновків антропологів.

Аналізуючи перебування території сучасної Полтавщини у складі ВКЛ протягом двох століть, В. Жук дійшла висновку, що цей період мав позитивне значення в поступі українського народу. Це був період піднесення культури та самосвідомості наших предків. Нащадки давніх князів і бояр мали рівне становище з литовцями. Фактично, влада знаходилася в руках української шляхти. На жаль, близьке розташування до войовничих сусідів стало в цей період, особливо наприкінці XV – на поч. XVI ст., основною трагедією території сучасної Полтавщини, яка була пограбована та розорена³².

В. Жук намагалася налагодити контакти із литовськими колегами. Брошуру «Наш рідний край»³³, де було опубліковано статтю про битву князя Вітовта на Ворсклі 1399 р., а також про Більське укріплення, де остаточно була розбита армія Вітовта, В. Жук надіслала до Центрального державного історичного архіву Литви з надією на те, що литовські історики зацікавляться цими матеріалами. Натомість просила надіслати їй публікації литовських авторів з цієї проблематики³⁴.

Отже, внесок відомої історикіні Віри Жук у наукове дослідження битви на Ворсклі 1399 р. є безперечним. Вченою було підготовлено понад 10 студій, присвячених цій темі. В. Жук поглибила вже наявні відомості про битву на Ворсклі 1399 року, зокрема залучивши різні типи джерел (усні, писемні, археологічні, топографічні), висловила обґрунтовані припущення щодо локалізації битви, розміщення армій противників, виокремила етапи битви: перший – біля урочища Побиванка, генеральний бій – у районі сіл Мала Рублівка, Дем'янівка, Лихачівка, Деревки, завершальний (остаточний розгром армії князя Вітовта) – біля Більської фортеці та с. Більськ. Вчена описала місце і хід генеральної битви та наслідки поразки князя Вітовта.

В. Жук проаналізувала ряд місцевих топонімів і пов'язала їх походження із битвою на Ворсклі 1399 р. Наприклад, назви полтавських сіл Тахтаулове, Лихачівка та ін., урочище Побиванка, р. Мерла, кургани Вітовтова Могила, Розрита Могила, Скоробір, Войнівські Могитли та ін. Ці топоніми й нині зберігаються в назвах сіл, населених пунктів, урочищ, річок та різних географічних об'єктів Полтавщини.

Для багатьох колег-архівістів та істориків-дослідників В. Жук залишається беззаперечним авторитетом. Вона вражала оточення своїми енциклопедичними знаннями, працездатністю, дисциплінованістю, вимогливістю, високою фаховістю.

Перспективами подальших досліджень теми може бути розширення джерельної бази та аналіз внеску В. Жук у розробку питання про особливості перебування Полтавщини у складі ВКЛ.

References

Hryban, N., Khalymon, V. (2016). *Bytva lytovskoho kniazia Vitovta z tataramy 1399 r.* [The battle of Lithuanian prince Vytautas with the Tatars in 1399]. Poltava, Ukraine.

²⁹ Жук В. Велика битва на Ворсклі... С. 20.

³⁰ Шафонский А.Ф. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малья России. Издано в Чернигове. 1786 год. Киев, 1851. С. 654–656.

³¹ Кошлатий О. «Забута» битва на Ворсклі... С. 23.

³² Жук В. Полтавщина в 1239–1569 рр. ... С. 56–57.

³³ Жук В. Де відбулася битва Вітовта 1399 р.? С. 12–16.

³⁴ Петренко І. Історик Віра Жук... С. 186.

- Hryhoriev, V., Zakladnyi, V. (2019). Bytva na Vorskli 1399 r. [The Vorskla battle of 1399]. Poltava, Ukraine.
- Koshlatyi, O. (2019). «Zabuta» bytva na Vorskli [The «forgotten» Vorskla battle]. Poltava, Ukraine.
- Petrenko, I. (2017). Istoryk Vira Zhuk (1928–2008): zhyttia, viddane nauksi. Monohrafiia [Historian Vira Zhuk (1928–2008): life, devoted to science. Monograph]. Kyiv, Ukraine.
- Posukhov, V. (1998). De hrymila sicha liuta [Where the fierce battle was raging]. Istorychnyi kalendar'99 – Historical calendar'99, 5, P. 236–237.
- Posukhov, V. (2002). Bytva 1399 r.: pidkazuie narodna pamiat [The battle of 1399: folk memory tells us]. Arkeoholichnyi litopys Livoberezhnoi Ukrainy – Archeological chronicle of Left-bank Ukraine, 1–2, P. 178–179.
- Posukhov, V. (2019). Na Sichi bilia Vitovtovoï mohyly [At the Sich near Vytautas' grave]. Poltavskiyi visnyk – Poltava bulletin, 10 January, P. 9. Poltava, Ukraine.
- Zhuk, V. (1992). De vidbulasia bytva Vitovta 1399 r.? [Where did the Vorskla battle of 1399 take place?]. Nash ridnyi kraj – Our native land, 1, P. 12–16. Poltava, Ukraine.
- Zhuk, V. (1993). Pobyvanka [Pobivanka]. Dobromysl – Dobromysl, 1, P. 84–85.
- Zhuk, V. (1999). Velyka bytva na Vorskli (Do 600-richchia bytvy Vitovta iz zolotoordyntsiamy na Vorskli 12 serpnia 1399 r.) [The Great Vorskla Battle (to the 600th anniversary of the battle between Vytautas and Golden Horde people on 12 August 1399)]. Poltava, Ukraine.
- Zhuk, V. (1999). Vid syvoi davnyiny do vyzvolnoi viiny 1648–1654 rr. [From ancient times to the liberation war of 1648–1654]. Poltava, Ukraine.
- Zhuk, V. (2000). Bytva Vitovta na Vorskli 1399 r. [The Vorskla battle of Vytautas in 1399]. Istoriiia Ukrainy – The history of Ukraine, 1, P. 6–9.
- Zhuk, V. (2003). Iz syvoi davnyiny. Narysy z istorii Ukrainy ta Poltavshchyny. VII st. do n. e. – XIV st. n. e. [From ancient times. Essays on the history of Ukraine and Poltava region. 7th c. BC – 14th c. AD]. Poltava–Kobeliaky, Ukraine.
- Zhuk, V. (2003). U skladi velykoho Kniazivstva Lytovskoho [As part of the Grand Duchy of Lithuania]. Postmetodyka – Postmethodology, 5/6, P. 63–75.
- Zhuk, V. (2005). Iz syvoi davnyiny. Narysy z istorii Ukrainy ta Poltavshchyny. VII st. do n. e. – XIV st. n. e. [From ancient times. Essays on the history of Ukraine and Poltava region. 7th c. BC – 14th c. AD]. Poltava, Ukraine.
- Zhuk, V. (2005). Poltavshchyna v 1239–1569 rr. [Poltava region in 1239–1569]. Poltava, Ukraine.

Петренко Ірина Миколаївна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та суспільних наук Полтавського університету економіки і торгівлі (вул. Ковалія, 3, м. Полтава, 36014, Україна).

Petrenko Iryna – doctor of historical sciences, professor, head of the department of pedagogy and social sciences of Poltava university of economics and trade (3 Kovalya Str., Poltava, 36014, Ukraine).

E-mail: poonsku@ukr.net

Боечко Владислав Федорович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних дисциплін Черкаської медичної академії (вул. Хрещатик, 215, м. Черкаси, 18000, Україна).

Boiechko Vladyslav – doctor of historical sciences, professor, professor of humanitarian disciplines department of Cherkasy medical academy (Kreshchatic Str., 215, Cherkasy, 18000, Ukraine).

E-mail: osbb53@ukr.net

BATTLE OF PRINCE VYTAUTAS ON THE VORSKLA RIVER IN 1399 IN THE RESEARCH OF THE HISTORIAN VIRA ZHUK (1928–2008)

The purpose of this study is to find out the contribution of the famous scientist-historian Vira Zhuk (1928–2008) to the study of the topic of the battle of Prince Vytautas on Vorskla in 1399, to show her role in the scientific study of problems of localization, stages and course of the battle, consequences and analysis of local toponyms, related to the battle. The methodological basis of the research is the principles of historicism, objectivity, systematicity, anthropology and interdisciplinary. Methods: problem-chronological, historical-systemic and analytical.

The novelty of the study. It has been proven that Vira Zhuk deepened the already available information about the battle of Vorskla in 1399. In particular, the scientist, using various types of sources (oral, written, archaeological, topographical), made reasonable assumptions about the location of the battle, the location of the opposing armies, and identified the stages of the battle. Vira Zhuk analyzed a number of local toponyms and linked their origin to the battle of Vorskla in 1399.

Conclusions. It was revealed that Vira Zhuk prepared more than 10 studies dedicated to the battle of Vorskla in 1399. The scientist defined several stages of the battle: the first – near the Pobyvanka tract, the general battle – in the area of the villages of Mala Rublivka, Demyanivka, Likhachivka, Derevka, the final one (the final defeat of the army of prince Vytautas) – near the Bielska fortress and the village of Bilsk, described the place and course of the general battle and the consequences of the defeat of prince Vytautas. Evidence of this battle in the Poltava region is preserved by local toponyms (the names of the Poltava villa-

ges Takhtaulove, Lykhachivka, etc., the Pobyvanka tract, the Merla river, the mounds of Vytautas Mohyla, Rozryta Mohyla, Skorobir, Voynivski Mohyly, etc.).

Key words: *Vira Zhuk, the battle of Vorskla in 1399, prince Vytautas, khan Tokhtamysh, khan Temyr-Kutluy, temnik Yedygei, toponyms of Eastern origin.*

Дата подання: 19 жовтня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 12 грудня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Петренко, І., Боєчко, В. Битва князя Вітовта на річці Ворскла 1399 р. у дослідженнях історикiні Віри Жук (1928–2008). *Сіверянський літопис*. 2023. № 6. С. 15–22. DOI: 10.58407/litopis.230602.

Цитування за стандартом APA

Petrenko, I., Boiechko, V. (2023). Bytva kniazia Vitovta na richtsi Vorskla 1399 r. u doslidzhenniakh istorykyni Viry Zhuk (1928–2008) [Battle of prince Vytautas on the Vorskla river in 1399 in the research of the historian Vira Zhuk (1928–2008)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 15–22. DOI: 10.58407/litopis.230602.

